В. І. Свірыдзенка

Беларуская мова

4

Частка 1

В. І. Свірыдзенка

Беларуская мова

Вучэбны дапаможнік для 4 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

У дзвюх частках

Частка 1

Дапушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь

МІНСК
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ
2020

ПАЎТАРЭННЕ

Успомніце

З чаго складаюцца словы?
Выкарыстайце схему.

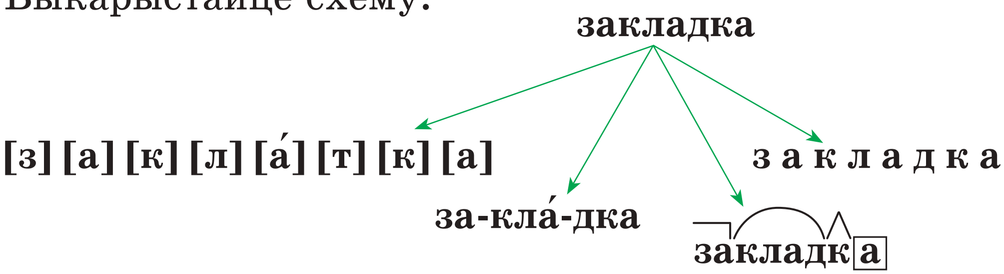

1. Прачытайце тэкст. Калі адзначаецца Дзень ведаў? Чаму вучэнне з'яўляецца працай? Як зрабіць гэту працу раднай?

Першага верасня асабліва ўрачыста гучыць першы званок. Мы пачынаем вучыцца.

Вучэнне — праца. Яна заўсёды радасная, бо на кожным уроку мы даведваемся пра новае і цікавае.

Нездарма першы дзень заняткаў абвешчаны Днём ведаў. Гэта свята ўсёй краіны. *(Паводле В. Віткі.)*

Знайдзіце і выпішыце аднакаранёвыя словы. Выдзеліце ў іх корань.

Вызначце колькасць гукаў і літар у слове *дзень.*

2. Прачытайце прыказку. Чаму так гавораць?

Навука *(не)*мучыць, а ж*(ы/і)*ць вуч*(ы/і)*ць.

Спішыце, раскрываючы дужкі. Знайдзіце аднакаранёвыя словы. Выдзеліце ў іх корань. Назавіце гукі, якія змяніліся ў корані слоў. Падкрэсліце адпаведныя літары.

Успомніце

У якім значэнні могуць ужывацца словы? Выкарыстайце схемы.

залатая **скачуць**

залатая восень

залатая манета

Кроплі **скачуць.**

Дзеці **скачуць.**

3. Прачытайце верш. Якія дзівосы адбываюцца ў прыродзе ў пачатку восені?

Назавіце дзеясловы, якія надаюць раслінам і жывёлам уласцівасці людзей. У прамым ці пераносным значэнні яны ўжыты?

Лісток

Звонкі лісток адарваўся *(ад)*клёна
і *(па)*каціўся, *(па)*бег *(па)*зямлі.
А на палянцы жоўта-з*(я/е)*лёнай,
быццам на струнах, іграюць чм*(я/е)*лі.

Як я люблю вераснёвыя дзівы!
Ходзяць па лесе вятры-трубачы.
Толькі грыбы засядаюць маўкліва —
песням патрэбны свае слухачы.

Э. Агняцвет.

засяда́юць — тут: *сядзяць*

Спішыце першы слупок верша, раскрываючы дужкі.

Да выдзеленых слоў выберыце з прапанаваных ніжэй аднакаранёвыя.

Звон, пазваніць, званок, званне.

Паход, заходзяць, хадзьба, рухаюцца.

Запішыце аднакаранёвыя словы. Выдзеліце ў іх корань. Якія змены адбыліся ў каранях слоў? Чаму?

4. Прачытайце скорагаворку. Навучыцеся хутка і правільна яе вымаўляць.

Над **бярозай** жаўталістай зоркі ззяюць прамяніста. *(М. Пазнякоў.)*

Запішыце скорагаворку па памяці.

Да выдзеленага слова падбярыце і запішыце аднакаранёвыя. Абазначце ў іх корань.

5. Прачытайце тэкст.

Каршуны́

У невялікім хваёвым лясочку ўзвышалася стройная сасна. На сасне пас..лілася па́ра звычайных **каршуноў**.

Днём і ноччу **каршуніха** с..дзела ў гн..здзе на яйках. **Каршун** заўсёды кл..паціўся пра яе. Хутка на свет з'явіліся **дзеткі.**

Ішлі дні. Падр..сталі **птушаняты.**

У жніўні **каршунова** с..мейка накіравалася на поўдзень. Потым кожную в..сну птушкі вярталіся ў родныя м..сціны. *(Паводле М. Пазнякова.)*

Спішыце сказы, у якіх ёсць словы з прапушчанымі літарамі. Устаўце патрэбныя літары на месцы пропускаў.

Сярод выдзеленых слоў знайдзіце аднакаранёвыя. Абазначце ў іх корань.

Успомніце

Як пішуцца прыстаўкі ***аб-, ад-, пад-, над-, прад-, перад-***?

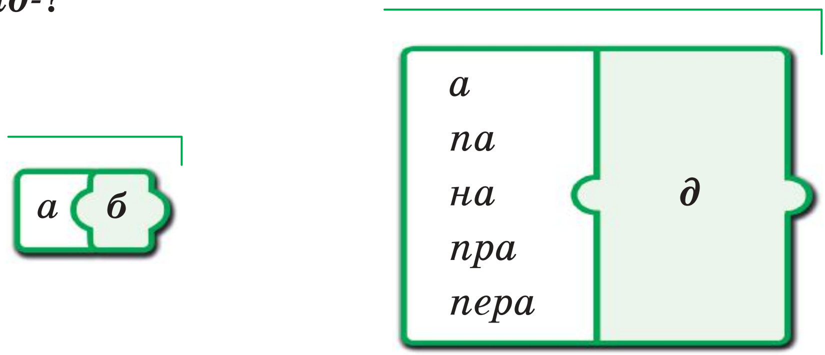

6. Прачытайце. Які настрой перадаецца ў вершы: сур'ёзны ці жартоўны? На якія вітаміны багатая восень?

Дрозд

— А*(д/т)*кажы, чаму ты, дрозд,
гэтак здорава па*(д/т)*рос

— Шмат увосень еў рабіны,
ну а гэта ж — вітаміны

В. Вітка.

Колькі сказаў у вершы? Якія з іх пытальны, а які — апавядальны?

Спішыце, раскрываючы дужкі. Пастаўце ў канцы сказаў патрэбныя знакі прыпынку.

Выдзеліце ў словах прыстаўкі, растлумачце іх правапіс.

7. Да слоў падбярыце аднакаранёвыя антонімы. Запішыце пары слоў. Выдзеліце ў іх прыстаўкі.

Узор: *Замыкаць — адмыкаць, ...*

Закрываць — ..., зацвітаць — ..., пад'ехаць — ..., падключаць — ..., падступаць — ..., падбягаць — ... .

Успомніце

Ад чаго залежыць правапіс прыставак на ***з/с***? Выкарыстайце схемы.

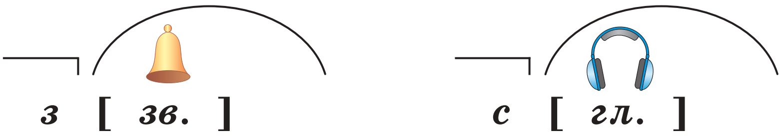

8. Да прапанаваных слоў падбярыце аднакаранёвыя з прыстаўкамі ***бес-/бяс-, без-/бяз-***.

Воблачны — бязвоблачны, водны — ..., дарожны — ..., шумны — ..., платны — ..., крайні — ..., людны — ..., сардэчны — ... .

9. Прачытайце і адгадайце загадку.

На полі цёмным і **бя..концым**
гарох бялюткі ззяе.
А цемру як **ра..гоніць** сонца,
тады гарох знікае.
М. Пазнякоў.

Спішыце, устаўляючы літару ***з*** або ***с***. Абазначце прыстаўкі ў выдзеленых словах, падкрэсліце першую літару кораня.

10. Прачытайце. Чым прываблiваюць людзей загадкі? Адгадайце загадку, якая сустрэлася ў тэксце.

Хто не любіць загадак? Усе любяць. Добра ў вольную часіну падумаць, каб **ра*(з/с)*гадаць**, пра што ў іх гаворыцца, бо ўсе загадкі ***(з/с)*кладаюцца** з хітрых слоў. Вось паслухайце: «Сам у ботах, а хаджу на галаве». Хто ён, гэты вясёлы дзівак і штукар?

Не спяшайцеся з **а*(д/т)*казам**. Калі **а*(д/т)*гадалі** ўсё правільна — **а*(д/т)*кажыце** разам, усім класам. *(Паводле В. Віткі.)*

штука́р — *выдумшчык, жартаўнік*

Выпішыце выдзеленыя словы, раскрываючы дужкі. Выдзеліце ў словах прыстаўкі. Растлумачце іх правапіс.

Загадайце аднакласнікам беларускія загадкі, якія вы ведаеце. Падрыхтуйце яшчэ некалькі загадак да наступнага ўрока.

11. Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары. Выдзеліце ў словах прыстаўкі.

Гром

Зашумеў над вёскай гром,
*(з/с)*трасянуў усё кругом.
Вось каб мне яго *(з/с)*лавіць
ды ў бубен пасадзіць.
Бубен грукаў бы, як гром,
на ўсю вёску:
— Бам! Бум! Бом!

І. Муравейка.

Выдзеліце канчаткі ў формах аднаго і таго ж слова.

Успомніце

Калі ў словах пішуцца побач дзве аднолькавыя літары?

Выкарыстайце схемы:

1) кало[с̄’]е — кало|с|с|е, збо[ж̄]а — збо|ж|ж|а,
насе[н̄’]е — насе|н|н|е, жы[ц̄’]ё — жы|ц|ц|ё;

2) 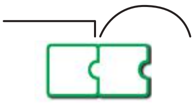 → бя|с|с|трашны, бя|з|з|убы,
а|б|б|егаць, а|д|д|аць;

3) 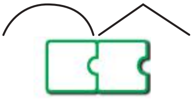 → ко|н|н|ы.

12. Утварыце словы па ўзоры.

Корань — *карэнны*, смятана — …, машына — …, вагон — …, сон — …, дзень — …, конь — … .

13. Прачытайце прыказкі. Чаму так гавораць?

Добры чалавек лепшы за **каме*(н/нн)*ы** мост.
Пе́шы **ко*(н/нн)*аму** не таварыш.

Якія літары трэба ўставіць у выдзеленыя словы? Разбярыце іх па саставе, растлумачце правапіс.
Запішыце па памяці адну прыказку на выбар.

14. Прачытайце тэкст. Як хлопчык збіраецца ў школу? Чаму важна правільна планаваць свой дзень?

Мая раніца

Чаму я ні разу не ***(з/с)*пазніўся** ў школу? У мяне ёсць надзейны друг, які будзіць мяне. Гэта будзільнік. Я заводжу яго, стаўлю стрэлку званка на час, які мне патрэбны, каб устаць, **праветры*(т/ц)*ь** пакой, **прыбра*(т/ц)*ь** пасцель, ***(у/ў)*ключыць** чайнік.

Адзенне, абутак, партфель я **падрыхтава*(у/ў)*** яшчэ ўвечары.

Пакуль рабіў зарадку, чайнік забулькаў. Я памыўся, паснедаў.

Школа далекавата. Я ведаю, колькі часу займае дарога, але лепей **пр*(ы/і)*йсці** ў школу раней.

Я так прывык да свайго **ра*(з/с)*кладу**, што цяпер прачынаюся раней за будзільнік. Прывычка — добрая справа. *(Паводле В. Віткі.)*

Назавіце сказ, у якім заключаецца асноўная думка тэксту. Растлумачце значэнне апошняга слова ў гэтым сказе.

Выпішыце выдзеленыя словы, раскрываючы дужкі. Выдзеліце ў іх прыстаўкі.

Знайдзіце ў тэксце слова з падоўжаным зычным. Запішыце яго. Падкрэсліце адпаведныя літары.

Рм Раскажыце пра свой рэжым дня.

15. Сярод запісаных слоў знайдзіце лішняе. Вусна перакладзіце яго на рускую мову. Растлумачце правапіс выдзеленых літар.

Гадзі**нн**ік, будзільнік, ча**с**, ходзікі.

Што аб'ядноўвае астатнія словы? Дапоўніце сказы гэтымі словамі і запішыце, раскрываючы дужкі.

Паўліку падарылі на дзень нараджэ*(н/нн)*я наручны .

У в*(е/я)*сковай хаце на сц*(е/я)*не віселі .

У сем гадзін раніцы зазвіне*(у/ў)* .

Па чым яшчэ можна вызначаць час? Пры неабходнасці запытайцеся пра гэта ў старэйшых або знайдзіце патрэбныя звесткі ў інтэрнэце.

16. Спішыце. Устаўце ў словы патрэбныя літары. Абазначце ў словах корань і прыстаўку.

Бя*(с/сс)*ільны, бе*(с/сс)*парадак, бя*(с/сс)*нежны, бе*(з/зз)*бярэжны, бя*(з/зз)*убы, бя*(с/сс)*ледны, бе*(с/сс)*памылковы, а*(б/бб)*егчы, а*(д/дд)*аліцца.

17. Прачытайце загадкі. З «рассыпаных» літар складзіце словы-адгадкі.

1. Каб знайсці які наедак,
а(*бб/б*)яжыць лес, луг, палетак,
а(*б/п*)шукае ўсе разлогі.
Кажуць: яго кормяць ногі.

І. Муравейка.

в к ў о

2. Што за ко(*н/нн*)ік у сядле?
Ногі — за вушамі.
Вельмі зоркі ён. Але
а(*д/т*)гадайце самі.

М. Пазнякоў.

ы л я у а к р

***пале́так** — поле*
***разло́г** — раздолле; шырокая, вольная прастора*

Спішыце, раскрываючы дужкі. Абазначце ў выдзеленых словах корань і прыстаўку.

18. З асобных слоў складзіце і запішыце сказ. Падкрэсліце ў ім дзейнік і выказнік.

За, шуміць, вецер, акно, асенні.

Вызначце, якой часцінай мовы з'яўляецца кожнае слова ў сказе.

Успомніце

Якія часціны мовы вы ведаеце? Як яны змяняюцца? Якая часціна мовы мае род, а якія — могуць змяняцца па родах? Якая іх роля ў сказе? Прывядзіце прыклады. Выкарыстайце табліцу.

	Часціны мовы			
	назоўнік	**прыметнік**	**дзеяслоў**	**пры-назоўнік**
мн. л./ адз. л.	змяня-ецца	змяня-ецца	змяня-ецца	—
м. р./ ж. р./ н. р.	ма́е	змяня-ецца ў адз. л.	змяняецца ў пр. ч. адз. л.	—
пр. ч./ цяп. ч./ буд. ч.	—	—	перадае час дзеяння	—
у сказе	дзейнік, дад. чл. сказа	дад. чл. сказа	выказнік	служыць для су-вязі слоў

19. Прачытайце. Пра якую прыродную з'яву ідзе размова ў вершы? Якое яшчэ значэнне мае слова *лістапад*?

Лістапад

Над зямлёй — неба добры паглЯ́д.
Каляровае лісце кружляе.
Лістапад, малады лістапад
ласкай лісця зямлю атуляе.

В. Жуковіч.

кружля́е — тут: *кру́жыць*
атуля́е — рус. *оку́тывает*

Спішыце. Пазначце над словамі, якой часцінай мовы яны з'яўляюцца. Вызначце род і лік прыметнікаў.

20. Прачытайце. Вызначце межы сказаў. Запішыце тэкст, раскрываючы дужкі. Правільна аформіце сказы на пісьме.

Шпачыныя песні

*(З)*бяроз злятае апошняя лістота агаліліся *(у)*садзе дрэвы сталі відаць шпакоўні ў ясным асе*(н/нн)*ім небе чуецца сумны посвіст нехта спявае прыгожую ра*(с/з)*вітальную песню я ў*(с/з)*німаю галаву на галінках дрэў ра*(с/сс)*еліся шпакі. *(Паводле М. Даніленкі.)*

***по́свіст** — свіст, спеў*

Знайдзіце ў тэксце аднакаранёвыя словы да назоўніка *шпачаня́*. Выдзеліце ў іх корань. Пазначце, якой часцінай мовы яны з'яўляюцца.

Знайдзіце і прачытайце сказ, які адпавядае схеме.

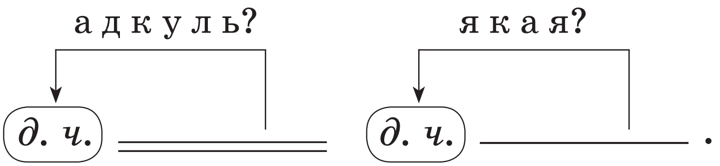

21. Знайдзіце ў кожным радзе слоў лішняе. Што аб'ядноўвае астатнія словы ў кожным радзе?

Чырвоная, каляровае, густы, ляцяць, спелыя.
Рабіна, лісце, туман, яблыкі, восеньскі.
Ападае, птушкі, сцелецца, расце, ляжаць.
Каля, на, над, пад, лес, у.
Дом, зямля, па, луг, кошыкі.

Прыдумайце і запішыце сказ. Выкарыстайце ў ім па адным слове з кожнага рада. Вызначце род назоўнікаў.

ЗМЕСТ

ПАЎТАРЭННЕ ... 3

ТЭКСТ ... 16

Сувязь сказаў у тэксце ... 16

Тыпы тэкстаў ... 20

Тэкст-апавяданне ... 24

Тэкст-апісанне ... 27

Тэкст-разважанне ... 32

СКАЗ ... 42

Аднародныя члены сказа ... 44

Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі ... 54

СКЛАД СЛОВА ... 69

Аснова слова ... 69

НАЗОЎНІК ... 77

Змяненне назоўнікаў па склонах ... 77

Тры скланенні назоўнікаў ... 84

Назоўнікі 1-га скланення, іх канчаткі ... 87

Назоўны, родны і вінавальны склоны ... 91

Давальны і месны склоны ... 94

Творны склон ... 97

Назоўнікі 2-га скланення, іх канчаткі ... 100

Родны склон ... 107

Давальны склон ... 112

Творны склон ... 114

Месны склон ... 117

Назоўнікі 3-га скланення, іх канчаткі ... 120

Назоўны і вінавальны склоны ... 123

Родны, давальны і месны склоны ... 125

Творны склон ... 128

Скланенне назоўнікаў у множным ліку ... 130

Родны склон ... 134

Давальны і творны склоны ... 137

Месны склон ... 139